

УДК 94(430)«1522–1599»

**САКСОНСЬКІ ЦЕРКОВНІ СТАТУТИ ДОБИ  
ЛЮТЕРАНСЬКОЇ КОНФЕСІОНАЛІЗАЦІЇ****SAXON CHURCH ORDINANCES OF THE  
LUTHERAN CONFESIONALIZATION AGE****Каріков С. А.,**

доктор історичних наук, доцент, доцент  
кафедри історії стародавнього світу та середніх  
віків, Харківський національний університет  
ім. В. Н. Каразіна (Харків, Україна),  
e-mail: karikov.nuczu@gmail.com,  
Orcid.org/0000-0001-5121-4103

**Karikov S. A.,**

Doctor of Historical Sciences, Associate Professor,  
Associate Professor of the Department of Ancient  
and Medieval History, V. N. Karazin Kharkiv  
National University (Kharkiv, Ukraine),  
e-mail: karikov.nuczu@gmail.com,  
Orcid.org/0000-0001-5121-4103

*Розглянуто конфесійну політику саксонських територіальних правителів на матеріалі євангелічних статутів доби раннього Нового часу. Проаналізовано особливості саксонських статутів епохи Реформації. Визначено, що церковні статuti стали важливим засобом поширення лютеранської конфесіоналізації, забезпечивши можливості контролю населення і дотримання порядку в суспільстві.*

**Ключові слова:** Веттини, лютеранська конфесіоналізація, Реформація, курфюршество Саксонське, євангелічний статут.

*The confessional policy of the Saxon territorial rulers on the material of the evangelical ordinances of the Early Modern Age is considered. The features of Saxon ordinances of the Reformation era are analyzed. It is determined that church ordinances have become an important means of spreading Lutheran confessionalization, ensuring the possibility of control the population and maintaining order in society.*

**Keywords:** Wettins, Lutheran confessionalization, Reformation, the Electorate of Saxony, evangelical ordinance.

Церковні статuti належать до найбільш важливих джерел з історії Німеччини епохи Реформації. Утверджуючи реформаційні ідеї на рівні функціонування євангелічних громад і забезпечуючи їх дотримання в повсякденному житті, названі документи постали ключовим засобом конфесійних перетворень у німецькому суспільстві.

Серед головних досліджень церковних статутів варто згадати праці Е. Зелінга [12], А. Шпренглер–Руппенталь [13; 14]. У вітчизняній історіографії окремі положення статутів у зв'язку з вивченням будівництва євангелічної церкви розглядав Ю. О. Голубкін [1; 2]. Автору цієї статті належать декілька розвідок із різних аспектів регламентації діяльності церковної організації [3; 4]. Проте зазначена проблема зберігає актуальність у зв'язку з масштабністю розповсюдження церковних статутів: вони створювалися в кожній німецькій території (місті, землі), де поширювався реформаційний рух. Яскравим прикладом є статuti, впроваджені в дію на території Саксонії – на батьківщині німецької Реформації. Так, у фундаментальному зібранні німецьких євангелічних церковних статутів, підготовленому Е. Зелінгом, вміщено 346 саксонських статутів, підготовлених протягом 1522–1599 рр. (ще 16 документів, надрукованих у

згаданому виданні, не мають точного датування). Названі документи варто розглядати як комплекс джерел, що містить цінні відомості щодо змісту лютеранської конфесіоналізації. У межах нашої розвідки варто звернути увагу на ті статuti, які відобразили головні напрями конфесійних перетворень у Саксонії доби раннього Нового часу.

Уже в перші роки Реформації в курфюршестві Саксонському розпочалося створення документів, що регламентували створення територіальної церковної організації. Якщо в період масового реформаційного руху початку 20–х рр. XVI ст. ініціатором їх створення найчастіше поставала бюргерська громада («Новий порядок міста Віттенберга» 1522 р.), то після завершення Селянської війни першість у здійсненні перетворень церковної організації Саксонії перейшла до курфюрста і магістратів. Розробка і прийняття органами територіальної влади статутів засвідчили легітимізацію реформаційного руху.

На нашу думку, зрушення в позиціях політичної верхівки німецького суспільства були зумовлені як масовими виступами нижчих та середніх верств населення проти католицької церкви, так і змінами у відносинах між імператорською владою й територіальними правителями. Із ухваленням постанови Першого Шпеєрського рейхстагу 1526 р., яка фактично визнала право німецьких князів діяти в релігійній сфері на власний розсуд, останні розгорнули активну діяльність щодо регламентації устрою євангелічної церкви, що постала ключовою характеристикою лютеранської конфесіоналізації.

Ідейною основою розбудови євангелічної церкви стали підходи, запропоновані віттенберзькими реформаторами у розроблених ними статутах. До перших євангелічних статутів Саксонії Е. Зелінг відносить документи, написані особисто Мартіном Лютером: «Про порядок богослужіння у громаді» (1523) [11], «Формулу меси» (1523) [10], «Порядок німецької меси» (1526) [9]. Основний зміст зазначених статутів складала проблеми відправлення богослужіння, що виявили себе вже протягом перших років Реформації.

Наміри Лютера надати віруючим програму реформування існуючої церковної організації засвідчив твір «Про порядок богослужіння у громаді», написаний реформатором на прохання євангелічної громади Лейсніга. Головним об'єктом критики Лютера стали забуття Слова Божого, від якого «лишились тільки уламки у вигляді читання та співів»; виникнення «численних небилиць і побрехеньок» у життєписах святих, гімнах, проповідях; ставлення до літургії як до доброї справи, «за посередництва якої можна здобути Богу благодать і спасіння» [11, s. 2]. Названі явища, на думку Лютера, мали бути усунені з життя євангелічної громади через реформування богослужіння, ідейним центром якого мали стати читання і тлумачення біблійних текстів. Проповідь і молитву реформатор уважав обов'язковими елементами літургії [11, s. 3]. Як наслідок, серед прибічників Реформації почали закладатися

основи нової конфесійної ідентичності – попри те, що початковою метою самого Лютера було не створення нової церкви, а оновлення існуючої церковної організації. Твір «Про порядок богослужіння у громаді» сприяв розгортанню лютеранської конфесіоналізації, насамперед – у Саксонії. Подальше становлення територіальної церковної організації Саксонії було пов'язано з підготовкою Лютером «Формули меси», яка скерувала конфесійне будівництво в напрямі утвердження євангелічного культу, що виявив принципові відмінності від католицького [10, s. 4–7].

Затвердження «Формули меси» і підготовка Філіпом Меланхтоном «Настанови візитаторів пасторам курфюршества Саксонського» у 1528 р. заклали фундамент подальшої розробки євангелічних статутів, які відповідали принципам політики територіальних правителів і міської влади [6, s. 81]. Євангелічні статuti містили виклад основних догматів і культу лютеранського віровчення, регламентували практичну діяльність церков та шкіл Саксонії. Згідно з принципами статутів здійснювалося реформування церковної організації (призначення проповідників, шкільних учителів, регламентація їх обов'язків, матеріального забезпечення) і змісту богослужіння (відправа таїнств Хрещення та Причащення, виконання євангелічних духовних пісень громадою). А. Ю. Прокоп'єв визначає відносини між лютеранським духовенством і світською владою як партнерські – такі, що розвивались на засадах взаємодопомоги [5, с. 120]. Однак твердження дослідника про відображення подібного стану речей у церковних статутах другої половини XVI ст. потребує уточнення – зазначені ідеї виявили себе у змісті статутів уже на межі 20–30-х рр. XVI ст. Водночас, на нашу думку, у розвитку євангелічної церкви партнерські відносини не означали рівності між партнерами: світська влада підпорядковувала церковні структури, перетворюючи їх на невід'ємний складник земельної держави раннього Нового часу. Церковні статuti виявили важливу тенденцію лютеранської конфесіоналізації – прагнення територіальних правителів за рахунок церковних прав розширити власні повноваження.

Провідну роль у регламентації питань устрою територіальної церковної організації відіграла місцева влада. Водночас зберігався тісний зв'язок міст і територій Німеччини із провідним центром лютеранства: іноді авторами церковних статутів були запрошені з Віттенберга теологи. Вплив Саксонії на поширення лютеранської конфесіоналізації допомагають простежити листи віттенберзького пастора Йоганна Бугенхагена, який у другій половині 20-х – на початку 30-х рр. XVI ст. Бугенхаген здійснив декілька виїздів до міст Північної Німеччини (Брауншвейг, Гамбург, Любек) із метою укладання євангелічних церковних статутів. Успішне виконання зазначеного завдання забезпечило реформатору відомість поза Віттенбергом, зумовивши звернення до нього з боку євангелічних

магістратів для вирішення організаційних питань церковного устрою. Так, рада Герліца у листі від 15 жовтня 1530 р. прохала Бугенхагена порадити їм гідного кандидата на посаду місцевого проповідника [7, s. 100]. У листі Бугенхагена до ради Росток від 1 липня 1531 р. також йдеться про призначення проповідника, на посаду якого Бугенхаген рекомендував кандидатуру колишнього любецького проповідника Реймара, наголошуючи на дотриманні останнім «чистоти віросповідання» [7, s. 105]. У листі від 24 листопада 1531 р. мова йде про необхідність неухильного дотримання проповідниками принципів євангелічної доктрини [7, s. 109]. На нашу думку, подібні звернення до саксонського реформатора засвідчують, що Віттенберг став ідейним центром лютеранської конфесіоналізації в німецьких землях.

У 30–40-х рр. XVI ст. активна робота з написання євангелічних статутів розгорнулася і в герцогстві Саксонському. Після завершення візитації у вересні 1539 р. групою віттенберзьких теологів (Йонасом, Спалатином, Круцигером, Міконієм, Меніусом, Вебером) було укладено церковний статут для проповідників герцогства Саксонського, що містив виклад основних положень євангелізму й регламентував здійснення богослужіння. Догматична частина цього документа (так званий «Требник Генріха») відповідала змісту більш ранніх саксонських євангелічних статутів [8]. Із 1540 р. церковний статут герцогства Саксонського став офіційним церковним статутом у володіннях альбертинської лінії дому Веттінів. Його розділи увійшли до «Генеральних статей» 1557 р. і «Великого статуту курфюршества Саксонського» 1580 р., прийнятих за часів правління Августа I. Таким чином, зазначений документ відіграв важливу роль у подальшому розгортанні лютеранської конфесіоналізації в Саксонії відповідно до інтересів територіальних правителів.

Якщо наприкінці 20-х – на початку 30-х рр. XVI ст. євангелічні статuti поєднували розгляд питань церковного культу з розгорнутим обґрунтуванням основних положень лютеранського віровчення, то тепер перший напрям став помітно переважати. Ми пояснюємо таку розбіжність зміною пріоритетів у діяльності реформаторів на новому етапі євангелічного руху. наприкінці 20-х – на початку 30-х рр. XVI ст. Лютер та його соратники вважали головним завданням розроблення загальної ідейної основи для утвердження євангелічної церкви в різних землях Німеччини, яке відбувалося в умовах жорсткої протидії з боку католицизму. На початку 40-х рр. XVI ст., коли нова церква виявила свою життєздатність, головну увагу реформаторів привернули практичні питання її подальшої діяльності.

Отже, євангелічні статuti стали важливим засобом формування земельної державності Саксонії, визначивши принципи контролю територіальної влади над місцевою церковною організацією. Якщо статuti 1520-х рр. обстоювали самостійність християнської громади у вирішенні важливих релігійних і соціальних питань, то

більш пізні документи позначили перебування реформаторів на позиціях союзу з територіальною світською владою як гарантом загального порядку в суспільстві, що уможливило існування євангелічної церкви і сприяв її подальшому розвитку. Така ситуація засвідчила успішність конституювання лютеранства як самостійної конфесії і водночас сприяла встановленню чітких меж самостійності його лідерів. У статутах було визначено структуру євангелічної церкви, регламентовано відносини священнослужителів з міським населенням та владою. Важливими соціальними питаннями, відображеними в церковних статутах, були реформування шкіл і системи добротності. Крім того, статутами було закріплено порядок ординації, здійснюваної суперінтендентами, тоді як громада могла тільки запропонувати кандидата на вакантне місце священика. Це засвідчило утвердження ієрархічних відносин у структурі євангелічної церкви. Створені в Саксонії церковні структури були взяті за зразок іншими регіонами, що сприяло лютеранській конфесіоналізації в Німеччині раннього Нового часу.

#### Список використаних джерел

1. Голубкин, ЮА., 2001. 'Мартин Лютер и реформирование мессы', *Вісник ХНУ ім. В. Н. Каразіна*, №526: Історія, Вип.33, с.52–60.
2. Голубкин, ЮА., 1994. 'Филипп Меланхтон и его «Наставление визитаторов»', *Европейская педагогика от античности до Нового времени*, Москва: Изд. ИТП и МИО РАО, Ч.3, с.56–57.
3. Каріков, СА., 2014. 'До проблеми ідейного змісту саксонських церковних статутів раннього Нового часу', *Міждисциплінарні гуманітарні студії*, серія: Історичні науки, Вип.1, с.22–27. [online] Доступно: [http://history.org.ua/JournALL/mgumstud/mgumstud\\_2014\\_1/3.pdf](http://history.org.ua/JournALL/mgumstud/mgumstud_2014_1/3.pdf).
4. Каріков, СА., 2017. 'Саксонський євангелічний статут 1580 р. як складник лютеранської конфесіоналізації', *Virtus: Scientific Journal*, №16, p.160–163.
5. Прокопьев, АЮ., 2008. 'Германия в эпоху религиозного раскола. 1555–1648', Санкт–Петербург: Изд–во С.–Петербург. ун–та, 483 с.
6. Dreher, MN., 2004. 'Obrikeit und kirliche Ordnung beim späten Luther', *Lutherjahrbuch*, 71. Jg., s.73–101.
7. 'Dr. Johannes Bugenhagens Briefwechsel', 1966, *O. Vogt [Hg.]*, Hildesheim: Olms, XXI, 727 s.
8. 'Kirchenordnungen zum anfang, für die pfarherrn in herzog Heinrichs zu Sachsen u. g. h. fürstenthum. 1539', 1902, *E. Sehling [Hg.]*, *Die evangelischen Kirchenordnungen des 16. Jahrhunderts*, Leipzig: Reisland, Bd.1, Hbd.1, s.264–281.
9. Luther, M., 1902. 'Deutsche messe und ordnung gottis diensts. 1526', *E. Sehling [Hg.]*, *Die evangelischen Kirchenordnungen des 16. Jahrhunderts*, Leipzig: Reisland, Bd.1, Hbd.1, s.10–16.
10. Luther, M., 1902. 'Formula missae et communionis pro ecclesis Wittembergensi. 1523', *E. Sehling [Hg.]*, *Die evangelischen Kirchenordnungen des 16. Jahrhunderts*, Leipzig: Reisland, Bd.1, Hbd.1, s.3–9.
11. Luther, M., 1902. 'Von ordnung gottis diensts in der gemeine. 1523', *E. Sehling [Hg.]*, *Die evangelischen Kirchenordnungen des 16. Jahrhunderts*, Leipzig: Reisland, Bd.1, Hbd.1, s.2–3.
12. Sehling, E., 1914. 'Geschichte der protestantischen Kirchenverfassung', Berlin; Leipzig: Teubner, 50 s.
13. Sprengler–Ruppenthal, A., 1971. 'Bugenhagen und das protestantische Kirchenrecht', *Zeitschrift der Savigny–Stiftung für Rechtsgeschichte*, Bd.88, s.196–233.
14. Sprengler–Ruppenthal, A., 1980. 'Zur reformatorischen Kirchenrecht', *Zeitschrift der Savigny–Stiftung für Rechtsgeschichte*, Bd.97, s.393–420.

#### References

1. Golubkin, YuA., 2001. 'Martyn Liuter i reformyrovanye messy (Martin Luther and reforming of mass)', *Visnyk KhNU im. V. N. Karazina*, №526: Istorii, Vyp.33, s.52–60.
2. Golubkin, YuA., 1994. 'Filipp Melankhton y eho «Nastavlyeniye vizitatorov» (Filipp Melanchthon and his «Instruction for visitators»)', *Evropeiskaia pedahohyka ot antychnosti do Novoho vremeny*, Moskva: Yzd. YTP y MYO RAO, P.3, s.56–57.
3. Karikov, SA., 2014. 'Do problemy ideinoho zmistu saksoskykh tserkovnykh statutiv rannoho Novoho chasu (Regarding the problem of the ideological content of Saxon church orders of Early Modern Age)', *Mizhdystyplinarni humanitarni studii*, serii: Istorychni nauky, Vyp.1, s.22–27. [online] Dostupno: [http://history.org.ua/JournALL/mgumstud/mgumstud\\_2014\\_1/3.pdf](http://history.org.ua/JournALL/mgumstud/mgumstud_2014_1/3.pdf).
4. Karikov, SA., 2017. 'Caksonskiy yevanhelichnyi statut 1580 r. yak skladnyk liuteranskoj konfesionalizatsii (The Saxon evangelical order of 1580 as a component of Lutheran confessionalization)', *Virtus: Scientific Journal*, №16, p.160–163.
5. Prokop'ev, AYu., 2008. 'Hermaniya v epokhu relyhyoznogo raskola. 1555–1648 (Germany in the era of religious schism. 1555–1648)', *Sankt–Peterburh: Yzd–vo S. Peterb. un–ta*, 483 s.
6. Dreher, MN., 2004. 'Obrikeit und kirliche Ordnung beim späten Luther', *Lutherjahrbuch*, 71. Jg., s.73–101.
7. 'Dr. Johannes Bugenhagens Briefwechsel', 1966, *O. Vogt [Hg.]*, Hildesheim: Olms, XXI, 727 s.
8. 'Kirchenordnungen zum anfang, für die pfarherrn in herzog Heinrichs zu Sachsen u. g. h. fürstenthum. 1539', 1902, *E. Sehling [Hg.]*, *Die evangelischen Kirchenordnungen des 16. Jahrhunderts*, Leipzig: Reisland, Bd.1, Hbd.1, s.264–281.
9. Luther, M., 1902. 'Deutsche messe und ordnung gottis diensts. 1526', *E. Sehling [Hg.]*, *Die evangelischen Kirchenordnungen des 16. Jahrhunderts*, Leipzig: Reisland, Bd.1, Hbd.1, s.10–16.
10. Luther, M., 1902. 'Formula missae et communionis pro ecclesis Wittembergensi. 1523', *E. Sehling [Hg.]*, *Die evangelischen Kirchenordnungen des 16. Jahrhunderts*, Leipzig: Reisland, Bd.1, Hbd.1, s.3–9.
11. Luther, M., 1902. 'Von ordnung gottis diensts in der gemeine. 1523', *E. Sehling [Hg.]*, *Die evangelischen Kirchenordnungen des 16. Jahrhunderts*, Leipzig: Reisland, Bd.1, Hbd.1, s.2–3.
12. Sehling, E., 1914. 'Geschichte der protestantischen Kirchenverfassung', Berlin; Leipzig: Teubner, 50 s.
13. Sprengler–Ruppenthal, A., 1971. 'Bugenhagen und das protestantische Kirchenrecht', *Zeitschrift der Savigny–Stiftung für Rechtsgeschichte*, Bd.88, s.196–233.
14. Sprengler–Ruppenthal, A., 1980. 'Zur reformatorischen Kirchenrecht', *Zeitschrift der Savigny–Stiftung für Rechtsgeschichte*, Bd.97, s.393–420.

\* \* \*